

Posudek oponenta disertační práce Mgr. Přemysla Krejčíka

Mgr. Přemysl Krejčík, *Budovat ráj, bourat peklo* *Obraz totalitarismu v literatuře science fiction (utopii, dystopii, dieselpunku) v zemích východního bloku*, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice, 2022

Disertační práce Mgr. Přemysla Krejčíka s názvem **Budovat ráj, bourat peklo** **Obraz totalitarismu v literatuře science fiction (utopii, dystopii, dieselpunku) v zemích východního bloku** čítá 284 stran tiskopisu včetně české a anglické anotace, seznamu pramenů (rozděleného do šesti částí), pěti rejstříků, anglického resumé a sedmi příloh. Skládá se ze sedmi částí, počínaje úvodem, po němž následuje kapitola prezentující historická a teoretická východiska, a konče rozsáhlým závěrem. Stěžejní kapitoly zaměřené na prezentaci výsledků autorova výzkumu jsou vlastně tři, a každá přináší pohled do postupně prezentovaného (v chronologickém pořadí) světa utopie, dystopie a dieselpunku. Každá z nich, stejně jako úvod, teoretická kapitola, a také závěr, je rozdělená do rozsahem různých podkapitol. Většina z nich má zajímavé, pozornost upoutávající názvy, nezřídka v podobě otázek, na něž se pak autor snaží odpovědět.

V úvodu posudku bych ráda vyzdvihla svobodu, s jakou Mgr. Přemysl Krejčík přistupuje ke zkoumané problematice, o kterou se zajímá dlouhodobě. Předpokládám, že pramení ze skutečnosti, že je autorem několika článků (tři jsou uvedeny v seznamu sekundární literatury) a monografie *Zatmění po utopickém večírku: Sonda do české dystopické prózy 80. let 20. století* (Univerzita Pardubice: Pardubice 2019). Za druhé zřejmě je takový přístup nepochybně ovlivněn doktorandovou beletristickou tvorbou, na kterou odkazuje v práci (konkrétně se jedná o dvě povídky a román *Čokoláda pro wehrmacht* z roku 2019). Domnívám se, že to přispělo k esejisticky laděnému stylu, v jakém je napsána disertace. Proto bych taktéž ráda vyzdvihla autorův jazyk, který na rozdíl od četných odborných publikací není hermetický a sofistikováný.

V anotaci čteme, že práce je věnována fenoménu „*science fiction literatury, která do jisté míry stále ještě stojí na okraji vědeckého bádání*“ (s. 7). Přemysl Krejčík se potom pokouší tyto „slepé skvrny“ nebo mezery v literárněvědném diskurzu postupně zaplňovat. Tento úkol mapuje na základě konfrontace tří národních literatur: české, ruské (sovětské) a v neposlední řadě i polské. Na tomto místě stojí za to podotknout, že v polském literárněvědném diskurzu science fiction zaujímá pevné místo už dlouhodobě¹, což patrně souvisí s úspěchy polských autorů, počínaje Stanisławem Lemem a konče Andrzejem Sapkowským a dalšími. Komparativní přístup prezentující tři literatury zemí bývalého východního bloku je nejlépe sledovatelný v kapitole třetí, v části věnované vesmírným utopiím. V jiných kapitolách je možné takové uchopení postrádat, protože autor odkazuje velmi často i na anglofonní literaturu nebo se soustřeďuje především na českou prózu.

¹ Připomeňme alespoň tyto monografie: R. Handke, *Polska proza fantastyczno-naukowa. Problemy poetyki* (1969), A. Smuszkiewicz, *Stereotyp fabularny fantastyki naukowej* (1980); A. Zgorzelski, *Fantastyka. Utopia. Science fiction. Ze studiów nad rozwojem gatunków* (1980), A. Kołodzyński, *Dziedzictwo wyobraźni* (1989), J. Czaplínska, *Dziedzictwo robota. Współczesna czeska fantastyka naukowa* (2001).

Po úvodu, v němž je prezentována mj. struktura práce a také cíle výzkumu se zdůrazněním odlišného přístupu ke třem žánrovým variantám science fiction, následuje kapitola zaměřená na prezentaci historických a teoretických východisek v souvislosti s obrazem totalitarismu. Odborná a beletristická literatura mapující dvě velké totality 20. století, vnímané autorem jako zásadní kolektivní zkušenost zemí bývalého východního bloku, je obrovská. Asi z tohoto důvodu autor využívá zajímavý princip *pars pro toto* a ukazuje ho prostřednictvím dvou studií, v nichž rezonuje „paměť z odstupu“ (Harald Welzer a Françoise Mayer). Z filosofického hlediska činí doktorand průvodcem Emanuela Lévinase a jím nabízené vzájemně neoddelitelné pojmy Stejně a Jiné, a s nimi související Totalitu. Přesvědčivě poukazuje na souvislosti mezi Lévinasovými myšlenkami a podstatou „*politických totalit, které pod rouškou dobrých úmyslů likvidují jedinečnost a originalitu lidského bytí*“ (s. 35) V tomto citátu je slyšet osobní angažovanost, kterou si ještě dovolím zmínit. Upozorňuje mj. na paralely mezi totalitou a náboženstvím a zdůrazňuje i klíčovou otázku propagandy. Ke všem zde pochopitelně stručně naznačeným problémům se pak na mnoha místech vrací v dalších kapitolách disertace.

Nejrozsáhlejší kapitola, věnovaná tomu, co v názvu práce vyjadřuje metaforou ráje, je zaměřena na utopii. Čtenář získává přehled o tradici žánru, o současném stavu výzkumu se zohledněním různých teoretických východisek. V tomto ohledu mi přijde zajímavé srovnání přístupu Jerzego Szackého s názory Keith Loveho (s. 65), tedy badatelů z různých časových a prostorových dimenzí, což umožňuje sledování proměn v chápání základního problému. V další části, jež v této kapitole otevírá zásadní v této kapitole problematiku vesmírných utopií, polemizuje mj. s názory Patricka Majora (s. 67-68). Za zajímavou považuji myšlenku hledat a prezentovat společné prvky mezi texty považovanými za tradici žánru (Moorova *Utopie*, Campanellův *Sluneční stát*) a literárními fikcemi 20. století, čímž staví zajímavý oblouk mezi stoletími. Autor se nespokojí s literárními rozbory těchto děl, srovnává je mezi sebou a poukazuje na rozdíly mezi nimi. Jako velmi inspirující se mi jeví nápad sáhnout po paratextech (s. 79), které doprovázely vydání v období československého komunismu. Zajímavé by možná bylo i srovnání, jestli se obdobné interpretace opakovaly v ruských a polských vydáních, ale to je asi podnět na jiný a odlišně zaměřený výzkum.

Oceňuji, že zde Přemysl Krejčík nabízí pojem „vesmírná utopie“ a na základě próz zastupujících všechny tři národní literatury rozebírá a interpretuje jeho různé literární reprezentace. Za předchůdce tohoto subžánru považuje ruského spisovatele Alexandra Bogdanova a jeho *Rudou hvězdu*, a pak málo známého českého spisovatele Metoda Suchdolského a jeho po dlouhá léta ztracený text *Rusové na Marsu*, který Dagmar Mocná v *Lexikonu literárních žánrů* považuje za vůbec „patrně první českou SF“ (s. 626). Cestou světem vesmírných závodů a utopií pokračuje, když prezentuje jak samotná díla, která lze podle něj zařadit do této kategorie, tak i autory v historickém kontextu (Vladimír Babula, Ivo Štuka, Stanisław Lem, Arkadij a Boris Strugačtí). Opětovně zde občas polemizuje a kriticky připomínkuje prameny, se kterými pracuje (např. v případě rozboru Lemovy prózy s. 108 a další).

Z pohledu hlediska někoho, kdo nečetl předchozí autorovu monografii vzbuzuje čtvrtá kapitola pocit jistého nedostatku, ale samozřejmě chápu, že autor se nechtěl opakovat a snažil se předejít nařčení z autoplagiátu. Zde volí strategii prezentace dystopického psaní pomocí rozboru typických motivů, taková změna narativu se mi jeví jako zajímavé řešení. Motivem, který podle něj spojuje v této části všechna díla, je krize identity a sleduje ji především na základě českých děl. Hledá vlastně odpověď na otázku „*jak se totalitní zkušenosti autorů české science fiction promítly do jejich prozaické tvorby skrz fikční světy, postavy a jejich společenskou (i vlastní) identitu a skrz jejich postavení*“ (s. 141). Na začátku kriticky hodnotí široké chápání dystopie, zejména v publicistickém diskurzu (s. 138) a kritizuje podle

něj umělé rozlišování mezi dystopií a antiutopií (s. 139). Dovolím si jenom upozornit, že kromě citovaného Karla Fily se můžeme setkat s podobným uchopením v polském zpracování *Leksykon polskiej literatury fantastycznonaukowej* A. Niewiadowského i A. Smuszkiewiczze (Poznaň 1990), Najdeme tam poznámku: Antiutopie – literární dílo, blízké dystopii, často nesprávně s ní ztotožňované, kvůli tomu, že obdobně jako dystopie prezentuje vždy negativní obraz společenského uspořádání. Dystopie však své představy vyvozuje přímo z vývojových tendencí současné autorovy skutečnosti a antiutopie je vyvozuje z utopických předpokladů (s. 250). Na druhé straně jiné prameny jako např. *Słownik terminów literackich* nebo *Lexikon literárních pojmů* oba termíny považují za synonymické. Taktéž autoři *Czesko-polského slovníků literárněvědných termínů* (J. Baluch, P. Gierowski) zpracovali heslo utopie a v jeho rámci odkazují jenom na antiutopii (s. 393). Tyto ukázky mají znázornit teoretické problémy, se kterými se musel vypořádat Přemysl Krejčík.

Autorova pozornost je soustředována na naznačenou linii v názvu jedné podkapitoly – od regulace obyvatel k ekologii. Zde nejednou navazuje na svůj předchozí výzkum (např. s. 150 v poznámce pod čarou 534 cituje vlastní typologii dystopií), což mu umožňuje zmapovat motivy jako: snaha zastavit přelidněnost planety, programování lidí, kontrolování a ovládání společnosti nebo rozlišit dystopie feministické a antifeministické. Dále zde nalezneme i zajímavý pokus o klasifikaci fungování postavy občana v totalitním světě (s. 156), kterou následně aplikuje na prózy zpravidla českých autorů. Úvahy na téma dystopických reprezentací končí opětovně vhléd do kapitoly předposlední. Problematika jedné z nejmladších odvětví science fiction je prezentována v části s lehce provokativním názvem „Kyberpunk a (anti)kapitalistická dystopie aneb neměli soudruzi pravdu?“. Odrazovým můstkem se stává pokus o definici tohoto žánru a následně srovnání mezi americkou a českou variantou. Tato komparace otevírá cestu ke kapitole, kterou je možné hodnotit jako nejpřínosnější v celé disertaci.

Jelikož v prezentaci utopického a dystopického písemnictví se Přemysl Krejčík opíral především o výsledky hlavně anglofonních badatelů (asi z toho důvodu, že absolvoval několik zahraničních badatelských pobytů, o nichž se také zmiňuje) a mohl přirozeně navázat na tradici tohoto výzkumu, neměl takovou příležitost v případě nejmladšího ze zkoumaných žánrů. V kapitole zaměřené na dieselpunk nemohl pokračovat touto cestou, protože i když má dieselpunk velkou fanouškovskou komunitu, odborníci mu nevěnují dostatečnou pozornost. Z tohoto úhlu pohledu se práce jeví jako průkopnická. Z výše zmíněného vyplývá, že autor těží především z internetových zdrojů a na s. 166-167 přesvědčivě zdůrazňuje, že není možné ponechat stranou sociální sítě a různé v jejich rámci fungující skupiny. Definice dieselpunku nabídnutá doktorandem vznikla vlastně na základě zmínek v odborné literatuře, v paratextech k dieselpunkovým antologiím, webovým portálům a v neposlední řadě i díky korespondenci s autory (dodejme ne jenom z českého prostředí). Jak je patrné z anket přiložených na konci disertace, ne všichni z oslovených respondentů si uvědomují existenci tohoto žánru nebo popisují jeho signifikantní rysy jinak. Kvůli pestrosti pramenů, na základě kterých Přemysl Krejčík sestavuje zmíněnou definici, jsou na místě odkazy na různá úskalí tohoto pátrání, a také kritické připomínky, např. ohledně nedůslednosti dokonce v rámci jednoho zpracování (s. 169).

Další podkapitoly lze chápat jako svého druhu průvodce po světě dieselpunku a autor v nich reflektuje, jak prostupnost steampunku a dieselpunku (a zmiňuje se i o dalších variantách různých – punků), vymezuje čas a popisuje estetiku dieselpunkových děl, odkazuje na jejich komiksovou (americkou) tradici, krátce reflektuje i vztah dieselpunku a fantasy. Z tohoto hlediska si pozornost zaslouží autorův pokus o klasifikaci, se kterou se čtenář může seznámit na s. 186. Následně s dělením na dieselpunk noirový, militaristický (válka) a technický (ne-válečný mír) pracuje a nalézají jeho reprezentace v anglicky

psané literatuře, čímž opětovně vybočuje mimo rámec stanovený názvem disertace. Vyzdvihnutí si zde zaslouží viditelná fascinace tímto žánrem, radost z pátrání po jeho různých aspektech. Díky tomu se podařilo nalézt český dieselpunk *avant le lettre* v podobě prózy *Ďasíci* B. V. Dobrovolného a pak přirozeně na tuto tradici navázat a sledovat jeho stopy v současné české literatuře (Petr Schink, románová série o agentovi JFK, Jan Kotouč nebo Franta Pérák Petra Stančíka a další). Rozsáhlé uvažování o českých dieselpunkových dílech je završeno ve srovnání s předchozími podkapitolami krátkými dvoustránkovými reflexemi na téma ruského a polského vnímání dieselpunku. Ze samozřejmého důvodu trochu postrádám širší reflexi světoznámého polského výtvarníka a tvůrce her Jakuba Różalského.

Drobné připomínky:

1. Jak jsem se zmínila, oceňuji to, že doktorand pracuje s různými prameny a těžší především z anglicky psané literatury, která se dlouhodobě zabývá sci-fi literaturou. Chybí mi ale občas reflexe odborných pojmů, jejich uchopení ve slovanském kontextu. Myslím zde minimálně např. na odkazy na hesla science fiction, utopie ve Slovníku literárních žánrů Dagmar Mocné, Josefa Peterky a kol.
2. V případě polského dieselpunku, jehož čelním a vlastně jediným zástupcem je podle autora Jakub Różalski, bych uvažovala o doplnění případného vydání disertace o obrazovou přílohu. Obrazy Różalského těžící z polského realistického malířství (mj. Józef Chełmoński, Józef Brandt, Iwan Szyszkín), obohacené o asociace s komiksem, videohrami nebo kinem jsou pozoruhodným příkladem výtvarného uchopení žánru. Jsem si vědoma toho, že disertace je věnována literárním dílům a z tohoto hlediska by bylo přínosné věnování většího prostoru povídkovému výboru *Jiné světy*, o němž se doktorand jenom zmiňuje v poznámce pod čarou 717 (s. 203). Možná, že takový intersémiotický přístup by byl inspirující i pro českou fanouškovskou komunitu a šlo by do budoucna uvažovat i o překladu tohoto povídkového výboru do češtiny. Setkali se v něm zástupci velice různých žánrů nejnovější polské literatury inspirovaní Różalského malbami.
3. Před případným vydáním monografie by stálo za to text přečíst za účelem odstranění překlepů (např. s. 7, 20, 23, 41, 59, 71, 195, 196, 203), stylistických neobratností (např. v podobě opakování jak slov, tak některých myšlenek) a také příliš dlouhých souvětí, k nimž má autor patrně sklon (viz např. věta, kterou můžeme číst na s. 60–61). Některá taková místa jsem označila přímo v textu, který jsem měla k dispozici.
4. Jako otevřenou ponechávám otázku, zda by nešlo zařadit mezi české dieselpunkové prózy 2. díl zajímavé série *Kroniky karmínových kamenů*, a to *Valdštejnovu éru* Vlada Říšy. Kdybychom se řídili pokusem o vymezení definice dieselpunku, kterou přináší shrnutí myšlenek Jakuba Różalského (s. 170–171), šlo by o takovém zařazení pravděpodobně uvažovat. Inspirací pro tuto myšlenku však byla autorova věta: „*Povšimněme si ovšem důrazu na dobu aviatiky, neboť zaměření na letectví (což citované zahraniční zdroje neuvádí) je s některými dieselpunkovými prózami taktéž spjato nerozlučně.*“ Hlavní hrdina Richard je blázen do vojenských letadel, asi stejně jako autor Vlado Říša do letectví. Přemysl Krejčík také uvažuje o částečném zařazení k dieselpunku jiné Říšovy novely *Pašeráci v oblacích*, jejíž děj se odehrává během první světové války (s. 196).
5. V souvislosti s výše uvedeným dílem upozorňuji pouze na jistou nedůslednost. Jednou je autor považuje za novelu, stejně jako *Invazi* Jana Kotouče, avšak v dalším odstavci obě díla jsou již označena jako romány.

6. Oceňuji pečlivě připravený seznam pramenů, ale nejsem si jistá, zda bych vydělila kategorii „články v periodících“, na druhou stranu podotýkám správnost a ucelenost vymezení prostoru pro prameny osobní povahy. Stejně pozitivně vnímám seznam rejstříků, který bude velmi nápomocen v případě knižního vydání monografie, ale opětovně si nejsem jistá, zda je nutný rejstřík místních jmen. Nepřijde mi právě v tomto případě tato kategorie relevantní.
7. V disertaci místy autor kolísá mezi pojmy humanistické a barokní utopie, když odkazuje na Moorova a Campanellova díla, což může být zavádějící (srov. mj. s. 74, 111 a 133, pozn. 480). Utopie „humanistického právníka a myslitele“ (*Encyklopedie literárních žánrů*, s. 667) T. Moora je autory různých příruček řazená mezi renesanční díla (*Słownik terminów literackich*, s. 599).

V závěru tohoto posudku bych chtěla zahrnout malou poznámku spíše osobní povahy. Během četby práce, v jejímž metaforicky protikladném názvu (ráj – peklo) autor rozebírá otázku totalitarismu a soustřeďuje se na oblast science fiction, jsem myslela na dění v jedné zemi bývalého východního bloku napadené jinou zemí téhož bloku. Autor této práce na dvou místech odkazuje na válku na Ukrajině, která je také důsledkem totalitního režimu. Když píšu tato slova, ruské bomby padají na Kyjev, Lvov a další města a ukrajinští studenti nejsou schopni se soustředit během výuky, protože se jejich rodiny ocitají v nebezpečí. Jiné má být Stejně, jak nejednou odkazujíc na filozofické úvahy Emanuela Lévinase, Přemysl Krejčík shrnuje nekalé praktiky různých režimů. I tato skutečnost, je nejlepším důkazem toho, že literatura, která varuje před totalitarismem, má a měla by být i do budoucna zkoumána a díky takto zaměřenému výzkumu ukazujeme, že přes stále opakované kritické názory, jsou humanitní vědy zapotřebí.

Závěr: Práci Přemysla Krejčíka přes výše uvedené drobné připomínky oceňuji jako kvalitní počín v oblasti literárněvědného výzkumu zaměřeného na reflexi totalitarismu v především české, ale také ruské a polské literatuře science fiction. Předložená disertace je v případě utopie a dystopie vítaným zaplňováním mezer a v případě dieselpunku objevením nových poznatků ve zkoumaných literárních textech. Autor se jeví jako odborník, který je schopen pohybovat se mezi různými literaturami či dokonce kulturami zemí východního bloku.

Předložená disertace splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji ráda doporučuji k obhajobě a předběžně ji klasifikuji jako prospěl.

V Opole, 13.10. 2022

dr hab. Aleksandra Pająk, prof. UO